

Mezi analýzou, revizí a popularizací

HISTORIE LITERÁRNÍ TEORIE PODLE LUBOMÍRA DOLEŽELA

Bohumil Fořt 

Between analysis, revision and popularization

The history of literary theory according to Lubomír Doležel

This study focuses on one of the most central leitmotifs in Lubomír Doležel's lifetime work, the history of literary theory. This leitmotif offers an opportunity to follow the development of a substantial part of the work delivered by one of the most prominent theoreticians of Czech origin. Hence this leitmotif is followed from the author's early involvement in analyses of contemporary and historic linguistic concepts, through his analyses of concepts based on the traditions of formalist and structuralist poetics and aesthetics, to his insights into post-modernist and post-structuralist theoretical issues. The study is based on the author's studies and monographic works of which *Occidental Poetics: Tradition and Progress*, published in 1990, is the most highly acclaimed in the international context. All the concepts and terms used in the study are viewed and analysed in the broader context of the development of Doležel's own theoretical work.

Klíčová slova / Keywords

Lubomír Doležel — strukturální poetika — strukturální lingvistika — literární teorie — stylistika

Lubomír Doležel — structural poetics — structural linguistics — literary theory — stylistics

Kontakt

Ústav pro českou literaturu AV ČR; fort@ucl.cas.cz

Bohumil Fořt. „Mezi analýzou, revizí a popularizací. Historie literární teorie podle Lubomíra Doležela“; *Česká literatura* LXXII, č. 2, s. 185–203

<https://doi.org/10.51305/cl.2024.02.03>

Osobnost a dílo Lubomíra Doležela, od jehož narození uplynulo v roce 2022 sto let, není nutné v bohemistickém kontextu detailně představovat. Není ani nutné zvláště zdůrazňovat, že toto dílo je rozsáhlé a rozprostraněné napříč několika oblastmi a disciplínami. Jednou z oblastí, v nichž si autor vybudoval domácí i světové renomé, je historie literární teorie. Je dokonce možné říct, že bádání v této oblasti představuje jeden z leitmotivů autorova celoživotního díla. Pokusme se nyní následovat tento leitmotiv v jeho historických a interdisciplinárních souvislostech a zaměříme se na jeho důležité milníky.

Lubomír Doležel vkročil do odborného světa v padesátých letech 20. století jako lingvista. V té době pracoval na své kandidátské práci pod vedením Bohuslava Havránka a byl zaměstnán v Ústavu pro jazyk český ČSAV. Obě tyto skutečnosti samozřejmě zásadně ovlivnily jeho profesní zájmy. Obecně se dá říct, že v této iniciační fázi Doleželovy odborné kariéry nemůžeme mluvit o nějakém jeho zásadním angažmá v oblasti historie (literární či lingvistické) teorie. Nicméně už v tomto období se v jeho díle vyskytují jisté rysy, které naznačují jeho budoucí směřování k této oblasti. Autorovy rané lingvistické studie poukazují na jeho zájem o kritické hodnocení minulých či současných teoretických konceptů — v této fázi primárně za účelem ustavení strategie pro vytvoření a formování nové lingvistické vědy. Ta by měla lépe odpovídat „potřebám moderního člověka“, jimiž bylo, v souladu s vládající politickou doktrínou, „takové rozpracování základních otázek marxistické teorie jazyka, otázky vztahu jazyka a společnosti a vztahu jazyka a myšlení“ (DOLEŽEL 1960: 81), které může „podstatně přispět k poznání vývojových zákonitostí socialistické společnosti a prakticky pak pomáhat při dovršování kulturní revoluce a vytváření socialistického životního slohu“ (IBID.: 84) a „proniknout k samé podstatě složité a mnohotvárné jazykové skutečnosti“ (IDEM 1961a: 129).

Tento vědecký projekt, těsně spojený s politickou situací a poptávkou, obsahoval mimo jiné důležitý moment razantního a jasného oddělení marxistické, materialisticky založené lingvistiky (a vědy obecně) od lingvistiky založené idealisticky. Je pochopitelné, že pokud autor v tomto období odkazuje k marxistické lingvistické vědě, neodkazuje k její historické tradici, nýbrž spíše k současnému (či nedávno minulému) naplňování jejích paradigm současnými, především sovětskými jazykovědci.¹ Proto se v této fázi,

1 Skutečnost, že Lubomír Doležel se v této době relativně detailně orientoval v soudobé sovětské teorii, je možné sledovat hned na několika úrovních — Doležel píše jak zprávy z konferencí a recenze, tak dílčí analýzy a komparace. Nejranějším příspěvkem z této oblasti je pravděpodobně jeho zpráva-recenze „Významný sovětský příspěvek k lexikografické teorii i praxi“ z roku 1954: „Živý ruch v sovětské jazykovědě vyvolaný jazykovědnou diskusí v Pravdě zasáhl i ty oblasti vědy o jazyce, jimž

kdy je marxistická jazykověda programově nadřazována jiným koncepcím, pohybujeme především na území ahistorických komparací a praktických aplikací: „pevným základem jazykovědné práce zůstává i nadále rozbor a výklad jazykového materiálu, při čemž ovšem marxistická jazykovědná teorie je nezbytným a bezpečným východiskem“ (IDEM 1955a: 165).

Nicméně zároveň je třeba zdůraznit, že tyto komparace mající za účel kritické vydělení (se) marxistické jazykovědy vůči jiným koncepcím, které je na domácí půdě pochopitelně vedeno primárně vůči strukturalistickým návrhům, ve skutečnosti nevyzývá na souboj současné strukturalistické myšlení, které oficiálně de facto neexistuje, nýbrž brojí proti jeho tradici, v našem případě proti tradici Pražské školy. A právě v těchto počátečních kritických komparacích můžeme detekovat první výskyty autorova zapojení se do analýz historie teoretického bádání.

Lubomír Doležel byl jedním z těch, kteří se deklamovaného vědeckého úkolu zhostili s patřičnou vervou a důkladností. Z jeho tehdejších analýz a komparací zřetelně plyne, že jeho první systémová konceptualizace strukturalistického myšlení o jazyku a literatuře probíhala právě v těchto letech. Jestliže jsem v souvislosti s účelem této studie pojmenoval a zvolil historicko-teoretický leitmotiv jako jeden z ústředních vektorů autorova díla a zároveň jako tematickou linku svého uchopení tohoto díla, pak je nutné uvést, že právě strukturalní myšlení o jazyku a literatuře je nejdůležitější a také nejčastější okolností tohoto leitmotivu. Kouzlo nechtěného pak spočívá v tom, že autorova počáteční investice do seznámení se s nepřátelskou a reakční idealisticky vystavěnou strukturalní vědou výrazně přispěla k tomu, aby se později stal jedním z jejich největších pokračovatelů a popularizátorů.

Počátek Doleželova zájmu o strukturalismus můžeme datovat do roku 1955, kdy autor ve své studii „Rozbor uměleckého stylu“ poprvé zmiňuje českou strukturalistickou tradici, s níž je třeba se „vyrovnat“: „Vědecky přesná metodologie rozboru uměleckého stylu může vzniknout jen na základě marxistické teorie jazyka a marxistické teorie literatury. Vzniká v boji proti idealistickým koncepcím uměleckého jazyka. U nás je třeba se především vyrovnat s idealistickou koncepcí strukturalistickou. To ovšem neznamená, že by nebylo možno převzít některé dílčí metody a výsledky staršího bádání“ (IDEM 1955b: 90). Kromě dobově podmíněné dichotomie mezi marxismem a strukturalismem, která je v textu explicitně vyjádřena, v posledním souvětí

byla dosud věnována poměrně malá pozornost. Týká se to i lexikologie a lexikografie. Sovětská jazykověda se tu může opřít nejen o Stalinovo učení o slovní zásobě jazyka, ale i o skvělý náčrt lexikografické teorie akad. L. V. Ščerby a o bohatou ruskou lexikografickou tradici, představovanou v současné době slovníky D. N. Ušakovy, S. I. Ožegova a prvními svazky akademického slovníku ruského jazyka“ (DOLEŽEL 1954: 183).

zaznává i relativně nevyhraněná a téměř přeslechnutelná poznámka o možnostech inspirace marxistické stylistiky (a potažmo jazykovědy a snad i literární teorie) staršími koncepty. Zdá se, že výrok přes svou obecnost vyjadřuje jistou otevřenost právě i vůči strukturalistickým konceptům² — ovšem pouze tam, kde tomu nebrání zásadní ontologicko-epistemologická distinkce mezi marxistickou a strukturalistickou sémiotikou, která, dle marxistů, svým idealistickým ukotvením neumožňuje modernímu socialistickému člověku přístup do materiální reality. Ten je však pro moderního člověka důležitý právě pro jeho dějinnou úlohu změny světa — a právě jazyk a jeho útvary zakotvené ve světě jsou považovány za možný mocný nástroj této změny. Tato distinkce je považována za natolik zásadní, že je možné strukturalistické teorii připsat pouze malé a dílčí zásluhy. V této studii například konkrétně: na jednu stranu je známo, že strukturalismus u nás skoncoval s tradičním chápáním obrazného pojmenování jako „básnické ozdoby“. Na druhé straně však, kritizuje aristotelskou poetiku, dospíval k nesprávnému chápání obrazného pojmenování na základě idealistické teorie „arbitrérnosti jazykového znaku“, protože při pokusu o konečné řešení otázky básnického jazyka a jeho reference je nutné vycházet z marxismem deklarované teorie odrazu: „Je nálehavým úkolem marxistické teorie literatury, aby ukázala na konkrétních literárních dílech podstatu uměleckých obrazů, jejich druhy a jejich soustavu v uměleckém díle. Tím teprve bude vytvořen předpoklad k rozboru uměleckého stylu jako jazykové realizace uměleckých obrazů“ (IBID.: 93).

V takto nastoleném ideovém a metodologickém rámci autor pokračuje i v dalších studiích z té doby. Pro naše účely jsou důležité dvě provázané skutečnosti. Autor v tomto období jistým způsobem a na jistých úrovních potíráním nekongruence marxistické jazykovědy a literární teorie a detailně propracovaných strukturalistických návrhů a konceptů vhodných pro systémové uchopení oborových problémů oba přístupy v určitém slova smyslu „smiřuje“. Takový postup zaprvé umožňuje oslabovat dogmatickou hráz marxistické vědy a pomáhá „propašovat“ strukturalistické koncepty do jejího systému, čímž zásadně napomáhá oslabování marxismu a rehabilitaci strukturalismu;³ a zadruhé, jak

2 Podobně se autor vyjadřuje na vícero místech. Takto například ve studii „Nové úkoly naší jazykovědy“ (1961), jejímž je Doležel spoluautorem (spolu s J. Běličem a B. Havránkem): „Řešení problémů dnešní jazykovědy vyžaduje též soustavně sledovat a kriticky hodnotit současné směry idealistické a pozitivistické jazykovědy na Západě. Kritický rozbor musí velmi jemně rozlišovat mezi kladnými dílčími výsledky i »technickými« pracovními postupy, které mohou být pro jazykovědu užitečné, a mezi obecnou teorií a zásadním metodologickým přístupem, které vyplývají z nevědeckých a gnoseologických předpokladů, a jsou proto nepřijatelné“ (DOLEŽEL 1961b: 980–981).

3 Svým způsobem je tato taktika ironickou odpovědí na Mukařovského sebekritiku a kritiku strukturalismu z roku 1951, v níž autor mluví o dějinném podvodu struk-

už bylo řečeno výše, Doležel díky tomuto postupu proniká do strukturalistické doktríny v synchronních i diachronních souvislostech natolik detailně, že tyto příspěvky můžeme považovat za opravdový počátek autorova angažmá v dějinách teoretických zkoumání, od něhož se odvíjí celý náš leitmotiv.

V rámci strategie „propašování“ je viditelné, že mezi obecně kritickými výroky zaměřenými na samotnou podstatu strukturalismu (strukturalistické sémiotiky) zaznívají, a to se zvyšující se frekvencí v čase, i relativně neutrální poznámky oceňující některé konkrétní příspěvky strukturalistické metody k rozvoji jednotlivých oblastí jazykovědy: autor tak kvituje strukturalistické formování obecného lingvistického systému ve studii „Nejbližší úkoly sovětské jazykovědy“ (IDEM 1957),⁴ vyzdvihuje přínos strukturalismu k formování

turalismu, který nepřekročil svou idealistickou podstatu a pouze ji umně skrýval, tedy „od idealismu nezahaleného dospěl ve svých základních tezích k idealismu podloudně zamaskovanému, mnohem nebezpečnějším“ (MUKAŘOVSKÝ 2002: 150). V Doleželově případě se nejedná o maskování idealistické povahy strukturalismu, spíše o nezdůrazňování rozporů mezi idealistickým strukturalismem a materialistickým marxismem při používání dílčích strukturalistických termínů a strategií pro účely marxistické jazykovědy.

- 4 V této studii autor reaguje na článek „někotorych aktuálních zadačích sovremennogo sovetskogo jazykoznanija“ (*Voprosy jazykoznanija* 1956, č. 4, s. 3–13). Doležel, po vzoru recipovaného článku, poukazuje na současnou diskuzi o strukturalismu v zahraničním lingvistickém zkoumání: „V nejbližší době se pozornost sovětských jazykovědců soustředí ke dvěma důležitým úkolům: k diskusi o lingvistickém strukturalismu a k přípravám mezinárodního sjezdu slavistů, který se bude konat v r. 1958 v Moskvě. Linguistickému strukturalismu se v sovětské jazykovědě dosud nedostalo plného a objektivního zhodnocení. Má-li diskuse přinést skutečně hodnotné výsledky, musí být strukturalistické metody a poznatky hodnoceny rozбором konkrétních jazykovědných prací. V zahraniční linguistice se strukturalistické metody plně uplatnily ve fonologii, zčásti pak v morfonologii a morfologii. Nyní půjde hlavně o to, zjistit, zda těchto metod lze úspěšně použít i v lexikologii (jak se o to pokusil v poslední době J. Kuryłowicz ve stopách S. Karcevského) a v syntaxi. V lexikologii tu nepochybně vyvstává především otázka vztahů mezi jednotlivými lexikálními jednotkami a otázka lexikálního systému vůbec, v syntaxi pak otázka syntagmatu. Protože tyto otázky jsou i v současném strukturalismu předmětem živé diskuse, bude třeba věnovat jim i v sovětské diskusi zvláštní pozornost; přitom se však nesmějí zanedbat ani »tradiční« otázky fonologie, historické fonologie, znakovosti jazyka, systému jazyka a vztahu vývoje jazyka k dějinám národa“ (DOLEŽEL 1957: 51). Doležel na základě těchto současných diskuzí o strukturalismu navrhuje zahájit všeobecnou a cíleně řízenou diskuzi o tomto fenoménu — důvod takového požadavku shrnuje v dalším kroku: „Snad by bylo možno i u nás rozvinout skutečně vědeckou diskusi o strukturalismu, zaměřenou především k metodologickým a pojmoslovným otázkám rozpracovaným pražskou školou. Tento úkol je tím naléhavější, že známá diskuse v Tvorbě mnohé otázky skreslila a nebyla — a patrně právě proto — ani dokončena. Zhodnocení přínosu pražské školy by přineslo mnoho užitku naší jazykovědě a bylo by jistě velkým poučením

teorie spisovného jazyka ve stati „Komunistická strana Československa a naše jazykověda“ (IDEM 1961),⁵ ve studii „Bohemistika 15 let po osvobození ČSR“ (IDEM 1960)⁶ pak autor přímo mluví o obecné nutnosti implementace strukturalistických (a matematických) modelů do moderní lingvistiky a ze zprávy týkající se proběhlé „Konference o marxistické jazykovědě“ (DOLEŽEL — HELC 1961, s Milošem Helcem) zřetelně vyznívá nejenom snaha českých lingvistů ukázat, že mezi marxistickou a strukturalistickou doktrínou již nestojí původně hluboce vytyčené předěly, ale i to, že studium strukturalistických přístupů a jejich objektivní kritická analýza jsou v té době již „v plném proudu“.

Je zřejmé, že ve výše zmíněných studiích dochází k postupně rostoucí implementaci strukturalistických konceptů do moderní, většinou marxisticky založené lingvistiky, ovšem o něco pozdější práce „Pražská škola a statistická teorie básnického jazyka“ z roku 1965 je svým způsobem průlomová. Tento příspěvek je důležitý zejména pro to, abychom mohli sledovat zásadní posun v Doleželově myšlení o strukturalismu a jeho možném využití. Zároveň se od obecných strukturalistických konceptů soustředěných především okolo desaussurovské sémiotiky dostává blíže ke konkrétním návrhům spojeným s učením a tradicí Pražské školy. Jestliže v předcházejících příspěvcích bylo lze detekovat tendenci k možné toleranci či dokonce použití vybraných lingvistických konceptů Pražské školy, nyní je jasně deklarována ochota akceptovat i její teorii básnického jazyka, která předtím byla stejným způsobem právě kvůli svému sémiotickému idealistickému založení odmítána. Doležel doslova uvádí: „Pro teorii básnického jazyka jsou zejména cenným východiskem práce tzv. ruské formální školy a tzv. Pražské strukturalistické školy. Nezbytným předpokladem k vědeckému zhodnocení a využití těchto výsledků je ovšem překonání nihilismu, který namnoze tyto práce aprior-

zvláště pro mladší jazykovědné pracovníky. Nadto by poskytl i cizině základnu pro objektivní hodnocení naší moderní jazykovědy“ (IBID.: 53).

- 5 „Ale podstata teorie spisovného jazyka, jeho normy, kodifikace atd., jak ji v třicátých letech vypracoval Pražský lingvistický kroužek, zůstala dodnes platná: Spisovný jazyk se vyvíjí podle potřeb společnosti. Úkolem jazykovědy je analyzovat tento vývoj a pomáhat spisovnému jazyku, aby mohl všem společenským úkolům dostát. Na druhé straně není slučitelná s marxistickou jazykovědou strukturalistická teorie jazyka básnického, vycházející z idealistické koncepce umění. Stranická publicistika, která tuto teorii již v třicátých letech podrobila zásadní kritice, však zároveň ukázala přínos pražské školy pro výzkum tvárných a slohových prostředků básnického díla“ (DOLEŽEL 1961a: 133).
- 6 „V tomto úsilí jde nejenom o stálou kritiku metod a výsledků idealistické jazykovědy buržoazní a o využití některých nových metod »moderní« jazykovědy (strukturalní a matematické metody), ale zejména o rozpracování základních otázek marxistické teorie jazyka, otázky vztahu jazyka a společnosti a vztahu jazyka a myšlení“ (DOLEŽEL 1960: 81).

ně a bez důkladného rozboru odmítá“ (DOLEŽEL 1965: 103). Studie, která je primárně zaměřena na možnosti budování teorie básnického jazyka, ve svém počátku přímo vybízí k revizi pražských strukturalistických konceptů, konkrétně pak k analýze její teorie básnického jazyka a tuto teorii detailně analyzuje, uvádí ji do historických a komparativních souvislostí, čímž přesně zapadá do účelu naší studie. Pro tento účel je ostatně důležitá i autorova finální klasifikace teorie básnického jazyka Pražské školy, kterou nahlíží na pozadí aktuálních metodologických rámců a klasifikuje jako prestatistickou (neopírá se přímo o matematický statistický aparát), ale má statistickou povahu: „Hlavní věty teorie jsou statistické svým obsahem, nikoliv svou formulací“ (IBID.: 104). Vidíme tak, že Pražská škola je již rehabilitována v klíčové otázce básnického jazyka a zároveň klasifikována v širším kontextu soudobých teoretických rámců.

Nicméně se zdá, že konečnou rehabilitaci myšlenek Pražské školy v širokém spektru jejího uvažování přináší až další studie nazvaná „Perspektivy strukturální analýzy literárního díla“ (IDEM 1966).⁷ Tato studie de facto předurčuje program Doleželova celoživotního bádání, který je spojen jak s obecným leitmotivem strukturálního uchopení literárního díla, tak s jeho konkrétním naplněním v lingvo-sémiotických intencích pražského strukturalismu. Navíc přináší, a to je důležité pro účel našeho činění, detailní a vysoce systémový rozbor konceptů Pražské školy, jako jsou *umělecký postup, styl jako systém postupů, funkce, dominanta, dynamická struktura* aj., v synchronních i diachronních kontextech. Studie jako taková zároveň představuje Pražskou školu a její základní vývojová stadia v interdisciplinárním teoretickém rámci, kam podle autora přináší svým úsilím po maximální exaktnosti.

Důležitá je i skutečnost, že tato práce předznamenává jeden z klíčových proudů Doleželova historicko-teoretického myšlení, kterým jsou detailní analýzy formalistických a strukturalistických konceptů a použití těchto analýz pro kritické komparace s literárněteoretickými koncepty a návrhy pocházejícími z jiných oblastí této a podobných disciplín. Tyto analýzy a komparace pak nezdědky přebírají i důležitou popularizační funkci. Důležitou vnější okolností, která zásadně přispěla k rozvoji tohoto druhu autorovy produkce, je Doleželův přesun do severní Ameriky, kde nejdříve působil na University of Michigan (1965–1968) a poté na University of Toronto (1968–počáteční roky 21. století). Tato skutečnost pochopitelně zcela esenciálně ovlivnila témata

7 Studie byla publikována v důležitém a prestižním sborníku *Struktura a smysl literárního díla* dedikovaném Janu Mukařovskému u příležitosti jeho životního jubilea. Tento sborník je pro historiky českého literárněteoretického bádání cenným svědectvím toho, jak a v co se učení Pražské školy transformovalo v polovině 60. let 20. století. Sborník zároveň často poukazuje k raným stadiím pozdějšího životního díla konkrétních přispěvatelů.

a metody, kterým se autor chtěl a mohl věnovat, přizpůsobiv se novým vlivům a požadavkům. Ovšem je zřejmé, že právě detailní teoretická i instrumentální znalost Pražské školy ve spojení s jeho přesvědčením o výjimečnosti přínosu strukturalistických myšlenek se stala zásadní autorovou kontrastivní maticí pro kritické komparace teoretických přístupů, jejich podobností a odlišností, a tím i jedním z důležitých objektů jeho teoretického zájmu a též objektem propagace dovnitř teoretické komunity. O obojím svědčí i fakt, že jednu z výše uvedených českých studií týkajících se Pražské školy vydal záhy v angličtině pod názvem „The Prague School and the Statistical Theory of Poetic Language“ jako součást druhého svazku *Prague Studies in Mathematical Linguistics* (DOLEŽEL 1967). Studie ukazuje, jak je idea básnického jazyka ukotvena v širším kontextu pražského strukturalistického pohledu na jazyk a jeho systém. Ovšem tato studie je jen počátkem autorovy „anglofonní mise“ za Pražskou školu a její myšlení. Především její lingvo-stylistický potenciál představuje anglofonnímu publiku ve dvou studiích „Russian and Prague School Functional Stylistics“ (1968) a „Prague School Stylistics“ (DOLEŽEL — KRAUS 1972, s Jiřím Krausem). Obě studie představují relativně detailní sondy do konceptuálního myšlení Pražské školy a jako takové mohou být označeny za zásadní milník na autorově cestě k historii literárněteoretického zkoumání, za příspěvek iniciačního charakteru, zvláště pak pro anglofonní publikum.

Obě studie též znamenají začátek etapy autorova působení, v níž se k objektům svého odborného zájmu vyjadřuje primárně anglicky (ovšem i německy, francouzsky a výjimečně též česky). Je pochopitelné, že v této etapě jsou anglicky psané i jeho práce týkající se historie literární teorie. Nicméně je třeba uvést, že v tomto autorově období se historicko-teoretický leitmotiv, jenž v podstatě vrcholil vydáním v mnoha ohledech výjimečné knihy *Occidental Poetics: Tradition and Progress* (DOLEŽEL 1990), vyskytuje v několika formálně i obsahově odlišných typech textů. Na prvním místě stojí samozřejmě texty, které se primárně zabývají historií literárněteoretického bádání (a souvisejících kontextů) samotného. Ovšem zmínky a pasáže týkající se vývoje teoretického uvažování lze nalézt i jinde. Pokud pomineme slovníková hesla, recenze či různé druhy paratextů, je dobré si připomenout, že někdy i podstatné úseky věnující se naší problematice je možné nalézt ve studiích, které se většinouvě zaměřují na řešení konkrétního literárněteoretického či literárněsemiotického problému; pasáže obsahující vhledy do historie přemýšlení o tom kterém problému, které se zpravidla nacházejí na samém počátku příslušných studií, pak často popisují, kriticky analyzují či srovnávají dějiny přemýšlení o konkrétním předmětu či konceptu, a zapadají tedy přesně do našeho leitmotivu. Příkladem par excellence je i autorova druhá kniha, která vyšla v roce 1973 v Torontu pod názvem *Narrative Modes in Czech Literature* (česky *Narativní způsoby v české literatuře* [1993]), a podle autorových vlastních slov je to první kniha o české literatuře koncipovaná pro potřeby jeho kanadských studentů.

Právě v této knize se formou různých typů intratextových i extratextových odkazů čtenář dozvídá mimo jiné informace o klíčových konceptech Pražské školy a jejich genezi — za všechny jmenujme systém jazykových funkcí (Karl Bühler — Roman Jakobson — Jan Mukařovský) či strukturalistické estetických termínů. Ovšem mimo strukturalistické dědictví se zde setkáme i například se stručnou historií teoretického uchopení polopřímé řeči.⁸

Dovolu mi, abych se v této fázi zastavil u jiného zásadního termínu, který sice nebývá exkluzivně spojován se strukturalistickou tradicí, nicméně je zcela zásadní pro Doleželovu vlastní výzkumnou tradici a díky svému formalisticko-strukturalistickému založení zcela zapadá do našich úvah — je jím *motiv*. Tento ústřední pojem, který do literární teorie přichází z muzikologie, estetiky a etnologie a s nímž jsou ve formalisticko-strukturalistickém pojetí spojeny esenciální otázky týkající se ontologie literárního díla a hierarchického způsobu jeho významové výstavby, očividně má pro Doleželovy vlastní teoretické úvahy v jistém období velký potenciál. Což je možné doložit tím, kolik prostoru pojmu motivu věnuje, jak jej rozvíjí a propracovává a při řešení jakých literárněteoretických otázek a v jaké šíři jej používá. Jedná se především o komentáře a studie „Commentary“ (DOLEŽEL 1975), „Narrative Semantics and Motif Theory“ (IDEM 1978a) a „Semantics of Narrative Motifs“ (IDEM 1978b), v nichž se nám dostává zevrubné diachronní i synchronní analýzy pojmu motivu a jeho použití. Pro účely naší studie je cenná především detailní analýza a deskripce přesunu tohoto klíčového termínu z tradice formalistické do tradice strukturalistické a změn, které tento přesun provázely. Podobně je tomu ve studii „Toward a Structural Theory of Content in Prose Fiction“ (IDEM 1971), která je pro literárněteoretické bádání důležitá především tím, že v ní autor poprvé systematicky představuje zásadní koncept narativních modalit, který vyděluje vůči stávajícím a pro autora nedostačujícím konceptům narativních gramatik. Zároveň zde poskytuje asi nejzevrubnější historickou sondu do formalisticko-strukturalistického uchopení a vývoje tohoto pojmu. Zvláště přínosné přitom je, že autor ukazuje souvislost tohoto pojmu s rodícími se koncepty naratologickými.⁹ Podobně je tomu v následující studii, „From Motifemes to Motifs“ (IDEM 1972), ve které snad ještě důsledněji, opět na půdorysu kritické komparativní analýzy narativně gramatických systémů a vlastního navrhovaného přístupu, ukazuje historii pojmu motivu de facto

-
- 8 Teoretickým uchopením polopřímé řeči se autor zabýval už od druhé poloviny 50. let, kdy se věnoval především jejímu vymezení a též historii jejího zkoumání. Později použil koncept polopřímé řeči jako jeden ze základních kamenů svého systému promluvočných typů a později vyprávěcích způsobů v moderní prozaické fikci.
- 9 „Nejobecnějším termínem teorie dynamických motivů je konstrukce *syžetu*. Právě odlišením syžetu od fabule přispěla ruská formální škola významně k teorii fikce“ (DOLEŽEL 1971: 99).

od proppovského použití po současnost, ale především ukazuje jednotlivá použití v systémové perspektivě, v níž se dimenze diachronní protíná s dimenzí synchronní, abstraktně systémovou. Z kritiky narativně gramatických koncepcí vychází i studie „Narrative Modalities“ (IDEM 1976), která má v Doleželově následné práci zásadní význam jakožto jedna z iniciačních studií vedoucích k jeho specifické verzi teorie fikčních světů. Pro naše účely je třeba zdůraznit, že se v ní setkáváme s niternou analýzou stávajících narativně gramatických konceptů, která představuje důležitý segment v autorově historicko-teoretickém zkoumání.¹⁰ S analýzou dalších, převážně formalistických a strukturalistických konceptů, včetně uchopení jejich vývojové dimenze, se setkáme i v další studii z té doby, důležité pro ustavení teorie fikčních světů, nazvané „Extensional and Intensional Narrative Worlds“ (IDEM 1979).

Je asi pochopitelné, že většina dosud jmenovaných anglicky psaných studií je s účelem naší práce spojena pouze částečně; studie jsou primárně zaměřeny na řešení dílčích teoretických problémů a historie literárněteoretického myšlení je v nich zmiňována převážně sekundárně a pomáhá autorovi jeho řešení ukotvit v literárněteoretickém kontextu a jeho vývoji. Nicméně zhruba ve stejném období se v autorově produkci objevují práce, které se historii literárněteoretického myšlení věnují primárně a exkluzivně — jsou to studie věnované popularizaci strukturalistického myšlení obecně, konceptům Pražské školy pak konkrétně (s častými poukazy k ruské formální škole). Jedním z prvních příkladů této autorovy aktivity je studie „In Defense of Structural Poetics“ z roku 1979. Autor v ní poukazuje na plodné spojení strukturální poetiky se strukturální lingvistikou: „Strukturální poetika se staví na odpor proti radikálně idealistickým koncepcím literatury, které vytlačují literaturu »mimo jazyk« a popisují ji jako transcendentální aktivitu, která se pokouší vymanit z »vězení jazyka« a dosáhnout jazykově nepřístupné či nevyjádřitelné významy“ (IDEM 1979: 521). Tato systémově-abstraktní díkce slouží autorovi k tomu, aby vytvořil obecný teoretický rámec, na jehož pozadí může ukázat specifika a silná místa konkrétních typů strukturalistického myšlení — poukazuje tak například na sémiotické a funkcionalistické nastavení českého strukturalismu, díky němuž má v teoretickém zkoumání literatury specificky vyvážené místo. Kromě toho, že Lubomír Doležel představuje a analyzuje termíny a strategie používané strukturalisty obecně a Pražskou školou při

10 Jakkoli důležitý je pojem *narativní gramatiky* pro autorovo vlastní, primárně narativně teoretické bádání, je třeba uvést, že na několika místech jej používá k dílčím systémovým komparacím. V tomto smyslu zmiňme alespoň studii „Eco’s Narratology“ (DOLEŽEL 2017), která byla otištěna v prestižní kolektivní monografii *The Philosophy of Umberto Eco*, v níž porovnává Ekův koncept uzavřeného díla právě s tímto pojmem: „Ecova koncepce otevřeného díla je úzce spojena s jedním ze základních naratologických konceptů, kterým je narativní gramatika“ (IBID.: 492).

řešení konkrétních literárněteoretických a estetických problémů konkrétně, ve svých vrcholných úvahách se dostává do syntetizujících poloh. Jako příklad takového příspěvku uveďme pozdní studii „Epistemology of the Prague School“ z roku 1999, v níž autor sumarizuje základní rysy epistemologie Pražské školy. Tuto epistemologii označuje jako empirickou, založenou na důsledně analytických postupech. Jako taková může, dle autora, být primárně charakterizována svým sémiotickým založením. Z toho vychází, kromě již zmíněného funkcionalismu, i mereologický pohled na celek literárního díla jakožto na složitou dynamickou strukturu skládající se ze specifických částí se specifickými vztahy. Posledním zásadním rysem metodologie Pražské školy je pak dle Doležela ústřední diachronní tendence, jejíž metodologické zázemí ovšem spočívá na literární teorii: „Badatelé Pražské školy byli jednotní v přesvědčení, že literární historie musí být založena na literární teorii“ (IDEM 1999: 18). Ovšem tento fakt ve svém uvažování autor signalizuje už mnohem dříve, ve studiích, které nemají zobecňující charakter založený na srovnání abstraktních teoretických rámců, ale jsou spíše povahy analyticko-syntetické a nabízejí detailní uchopení konkrétních pražských badatelů a jejich konceptů. Této problematice je například věnována studie „The Conceptual System of the Prague School: Mukařovský and Vodička“ z roku 1982. Hned v jejím úvodu autor opět zdůrazňuje lingvistickou dimenzi českého strukturalistického uvažování a umísťuje je (poněkud voluntaristicky) do kontextu moderního myšlení o literatuře: „Strukturální poetika Pražské školy sdílí s ostatními moderními směry jeden předpoklad: literatura je specifický jazykový jev. Proto jsou termíny jazykové teorie nutnou součástí metajazyka poetiky“ (IDEM 2008: 120). Dále autor ve studii explicitně odkazuje na konkrétní pražské koncepty a jejich autory, dochází k metodologicky klíčovému pojmu stratifikačního modelu. Tento model, který popisuje systémovou hierarchizaci strukturální poetiky, slouží jako kontrastivní matice pro analýzu a klasifikaci jejího systému, zároveň odkazuje i k rozhodující inspirační roli systému strukturalistické lingvistiky: „Od samotného počátku však byl stratifikační model pražské strukturální poetiky charakterizován dvěma základními vlastnostmi, které ho odlišují od příslušného jazykového modelu: 1) obsahuje tematickou vrstvu (tematická struktura); 2) stratifikačnímu modelu nadřazuje estetický model materiálu a formy. Metajazyk poetiky, vyvinutý Mukařovským v monografii o *Máji*, je založen na těchto principech“ (IBID.: 121). Neopřekvapivě je většina položek tohoto metajazyka spjata právě se jménem Jana Mukařovského a ve chvíli, kdy je autor studie podrobně popisuje a analyzuje, seznamuje své publikum mimo jiné s jejich historickým umístěním a vývojovou dimenzí. Jedná se tak o cennou historizující syntézu jisté části pražského strukturalistického myšlení o literatuře.

Jakkoli se v této syntéze autor opírá o celou škálu pražských strukturalistických konceptů, je zřejmé, že hlavní pozornost se soustřeďuje na klíčový

pojem tematiky — té, která činí stratifikační model pražské strukturalistické poetiky exkluzivním a která mu dominuje. Zásadní pro naše účely je pak analýza posunu tematologického myšlení v rámci doktríny Pražské školy, jmenovitě mezi pojetím Jana Mukařovského a Felixe Vodičky: „Tematika se stala ústřední úrovní literární struktury nejenom skrze své spojení s mimoliterární skutečností, ale také skrze své spojení s verbální (jazykovou) úrovní literární struktury“ (IBID.: 129). S důrazem na tematickou vrstvu literárního díla souvisí i druhý rys strukturalistického bádání Pražské školy, který Doležel explicitně kvituje — studium diachronní literární struktury. Jeho vrchol autor spatřuje především v pracích Felixe Vodičky, který, podle jeho systémového pohledu, představuje i vrchol systematického přístupu Pražské školy: „Vodička potřebuje pojmový systém, který sestává ze tří hlavních oblastí: pojmový systém pro znázornění literární struktury, pojmový systém pro znázornění jejího »vertikálního členění« a pojmový systém pro znázornění vývoje literárních struktur“ (IBID.: 126). V závěru své studie autor shrnuje přínos strukturálního přístupu Pražské školy, přičemž především zdůrazňuje její přístup k tematologickým a historicko-poetologickým bádáním.¹¹

Zajímavostí je, že tato studie, která představuje jeden z milníků autorova historicko-teoretického bádání a která vyšla ve sborníku dedikovaném právě odkazu Felixe Vodičky, obsahuje pro tuto fázi Doleželovy práce i nezvyklý politický apel. Dovolím si ocitovat delší pasáž ze zmíněné studie: „Tradiční spekulativní teoretizování o literatuře je chyceno v monotónní spirále protikladných a neprůkazných filozofických argumentů. Strukturální poetika jako empirická teorie zakládá »paradigma« soustavného, kriticky řízeného růstu vědění o literatuře. Strukturální poetika, která je dnes ustavena jako soustavný proces kognitivního růstu, bude trvat a růst (pravděpodobně pod různými jmény) navzdory politickým tlakům, kulturním předsudkům, kritice metafyziků a nepřátelství dogmatiků. A je jenom otázkou času, kdy se Mukařovského a Vodičkovo dílo, které je nyní studováno v mnohých částech světa, opět vrátí do země svého původu“ (IBID.: 135).

Dnes už víme, že autorovo proctví se naplnilo, a to i díky úsilí, které analýze a popularizaci díla Felixe Vodičky věnoval on sám. A skutečně, nejenom že tato studie v upravené formě spatřila světlo českého literárněteoretického světa v českém překladu *Occidental Poetics* v roce 2000, ale český překlad její původní verze vyšel i v autorových *Studiích z české literatury a teorie* v roce 2008.

Příspěvky k literárněhistorickému a tematologickému bádání Pražské školy nejsou jedinou oblastí, na kterou se Lubomír Doležel v souvislosti s vývo-

11 Podobně vyzdvihuje Mukařovského a Vodičkovo tematologické bádání ve studii „Strukturální tematologie a sémantika možných světů: Příklad dvojníka“ z roku 1995; v této práci rozšiřuje historickou dimenzi svého pohledu navíc o tradici formalistickou.

jem Vodičkova myšlení soustředil. Výsledky svých vlastních pozorování opět nakonec doručil i českému čtenáři — plně v souladu se svým proroctvím. Patrně pod vlivem celosvětově sílícího zájmu o detailní analýzu literárních narativních struktur se autor v části své práce soustřeďuje i na tento aspekt bádání Pražské školy. A opět tak činí v historických a vývojových souvislostech. Příkladem tohoto segmentu autorova bádání je například studie „Two Narratologies: Propp and Vodička“ z roku 1989, v níž na pozadí širšího kontextu strukturální poetiky poukazuje na specifika naratologických návrhů obou teoretiků. Detailní analýza obou návrhů ve vývojových a historických souvislostech činí ze studie cenný příspěvek pro účel našich úvah. Ovšem pro českého čtenáře a pro ustavující se naratologická studia na domácí půdě je zvláště cenná syntetizující práce z roku 1996 nazvaná „Felix Vodička a moderní naratologie“ (přetištěná ve *Studiích* v roce 2008). Doležel v ní ukazuje na zdroje Vodičkova uvažování o literatuře a jejích strukturách, ale vyzdvihuje též zásadní inovace, které v rámci vývoje pražské strukturalistické sémiotiky a naratologie navrhl, aby nakonec poukázal i na jeho inspirativnost pro moderní narativní teorii: „Již ve své monografii o Máji Mukařovský navrhl model literární struktury, který podrobuje esteticky neutrální strukturální roviny — zvuk, význam, téma — estetizujícím operacím — deformaci a organizaci. Vodička zjednodušuje Mukařovského stratifikaci tím, že slučuje roviny zvuku a významu v rovinu jazykovou. Narativ je mu korelací jazykových struktur s kategoriemi tematickými. Vodičkova originalita tkví především v tom, že tematické kategorie hierarchizoval a spojil integrací: motivy — elementární narativní jednotky ve smyslu Tomaševského a Mukařovského — se seskupují v tematické plány — děj, postavy a vnější svět — a tyto plány pak budují narativní fikční svět“ (IDEM 1996: 342).

Jakkoli je pro náš účel tato studie důležitá právě jako přehledový zdroj komparativní informace o historii (literárně)sémiotického zkoumání, je dobré si uvědomit, že všechna tři zmíněná pojetí jsou rozhodující pro pozdější Doleželův návrh jeho specifické formy teorie fikčních světů. Důležitost studie spočívá též v tom, že v jisté protoformě je součástí autorovy klíčové syntetizující monografie *Occidental Poetics: Tradition and Progress* (IDEM 1990; česky *Kapitoly z dějin strukturální poetiky* [2000]), kterou je dobré uchopit v její celistvosti.

Kapitoly z dějin strukturální poetiky představují v rámci ostatních Doleželových monografií unikátní projekt, který jasně a pevně nastavenými metodologickými axiomy komparativně zkoumá vybrané koncepty dvě milénia trvajících tradice poetiky a souvisejících konceptů. Pokud jsme zmínili epistemologicko-axiomatickou bázi celé knihy, je třeba uvést, že cele vychází z předpokladu, že poetika je víceméně exaktní vědou o literatuře a že neméně exaktní může být naše uchopení jejích konceptů a historie. Jak napovídá název celé knihy, v rámci poetologických zkoumání se autor soustřeďuje na ta, která

považuje za spojená se strukturalistickým pohledem na literaturu a hned na počátku celé knihy tento svůj pohled a motivaci vysvětluje: „Povrchní pohled na strukturalní poetiku jako na elitní nebo periferní oblast literárního studia je překonán poznáním, že její teoretický systém je vyvrcholením a syntézou ústředních a dlouho prověřovaných myšlenek o literatuře. Strukturalní poetika je dědičkou nesmírné dějinné zkušnosti“ (IDEM 2000: 11). Pro naše účely je důležité, že autor nazírá své zkoumání na obecném půdorysu historie vědy a výzkumných tradic, čímž nejenom potvrzuje exaktnost svého výzkumu, ale zároveň i propojuje tento výzkum s dalšími vědeckými kontexty (IBID.: 11–12nn).

Jak již bylo řečeno, *Kapitoly* jsou knihou unikátní — nejenom tím, že definují a detekují literárněteoretické poetologické přístupy, které jsou esenciálně strukturalní, ale detekují je též na nebývalou historickou vzdálenost — konečně, podnázev knihy nese ambiciózní „Od Aristotela k Pražské škole“. Metodologická matrice, která je na počátku jasně a rigidně definována, tak plní zásadní analyticko-komparativní funkci, která autorovi umožňuje nahlédnout zásadní podobnosti a odlišnosti jednotlivých koncepcí v rámci stanovené strukturalistické doktríny. Jak bylo řečeno, rozsahem analyzovaných koncepcí nemá Doleželova kniha v daném segmentu bádání prakticky konkurenci, přičemž tyto koncepce sleduje napříč místy, kulturami a stáletími. Obecnými společnými jmenovateli všech recipovaných přístupů jsou systémovost a modelovost — systémová pojetí vykazující strukturalní rysy jsou analyzována a klasifikována na základě předem vytvořené modelové matrice. Tato modelová matrice pochopitelně obsahuje základní axiomy, které autor esenciálně spojuje se strukturalistickým pojetím: struktura, poiésis, sémiotický přístup, mereologický model či zřetelná tendence k exaktnosti. Na základě těchto kritérií Doležel věnuje pozornost široké škále přístupů, se kterými se, podle vlastních slov, setkal na své více než dvacetileté cestě, v jejímž běhu se pokoušel porozumět a klasifikovat jednotlivé historické přístupy pro účely vlastní práce. Přestože by se tedy mohlo zdát, že kniha je jistým druhem vedlejšího produktu autorovy hlavní práce, faktem je, že důsledný výběr materiálu a jeho důkladné analýzy tvoří dohromady unikátní celek, který představuje důležitý segment moderních zkoumání historie literárněteoretického myšlení a zároveň propojuje Aristotela s Leibnizem, Bodmerem a Breitingerem, s Jezerními básníky (a teoretiky), s Goethem, Humboldtem, Bréalem, de Saussurem, s ruskými formalisty a s československým strukturalismem Pražské školy. Jako taková monografie představuje objemný zdroj informací o příspěvcích, které v našem současném pohledu buďto zapadly, anebo nebyly nahlédnuty pomocí systémově a rigidně vytvořeného modelu tak, aby doplnily naše povědomí o existenci a vývoji konceptů, které vykazují výrazné strukturalní rysy. Na druhou stranu je třeba uvést, že autorem zvolená kritéria pochopitelně jistým způsobem ovlivňují nejen výběr

jednotlivých analyzovaných pojetí, ale i způsob jejich analýzy a komparace. Tato studie nemá ambici ani prostor k tomu, aby *Kapitoly* analyzovala do větší hloubky, proto se na tomto místě omezím na konstatování, že kniha slouží jako důležitý referenční zdroj k vývojovému zkoumání literárněteoretických bádání, který zároveň systémově poukazuje na jejich podobnosti, odlišnosti a vývojové souvislosti.¹²

Je třeba konstatovat, že Doleželův příspěvek k historii literárněteoretických bádání *Kapitolami* nekončí, ba naopak, ve svém následném konání se autor pouští do analýz konceptů, které se do *Kapitol* „nevešly“. Ani historicky, ani obsahově: *Kapitoly* jsou historicky vymezeny tak, že končí v polovině 20. století (posledním, co reflektují, je Pražská škola), a navíc mnohé novější přístupy by podle zvolených kritérií bylo často problematické zařadit mezi pokračování strukturálně orientované poetologické tradice. Přestože tyto příspěvky autor už nesestavil tak, aby zformovaly svébytnou monografii, analýzu těchto přístupů nalézáme opět především jako nedílnou součást konkrétních dílčích studií, často dosti detailních a obsáhlých. Typickým příkladem takových příspěvků je studie „Fictional and Historical Narrative: Meeting the Postmodernist Challenge“ (IDEM 1999; česky 2002), která nejenom reprezentuje jeden z autorových nejinovativnějších příspěvků k výzkumu ontologie literární fikce, ale její úvodní část přináší kritickou analýzu a komparaci vysoce vlivných teoretických koncepcí vztahujících se k vymezení fikčního a nefikčního diskurzu, zvláště pak těch vzešlých ze strukturalistických a poststrukturalistických předpokladů. Analyzován je především poststrukturalistický univerzalistický přístup k narativu, zděděný z naratologických předpokladů a ztělesněný mj. v Barthesově „Diskurzu historie“ (BARTHES 1967). Ve druhém kroku Doležel věnuje pozornost *Metahistorii* Haydena Whitea (WHITE 1973), v níž se její autor sice na rozdíl od Barthesa nevztahuje k moderním pojetím historie a historiografie a zůstává na území narativní historie 19. století, nicméně jeho inspirace Barthesovými úvahami je zřejmá: „White pokračuje dále v Barthesově stínu a korunuje postmodernistickou teorii historie tím, že zasazuje svou naratologii do konstruktivistické teorie jazyka. [...] Barthes použil konstruktivistickou teorii jazyka jako startovací rampu pro postmodernistickou výzvu, White jako její oprávnění. Později se tato dvojí rovnost »historický narativ = literární narativ = fikční narativ« (často ve

12 Tuto skutečnost je možné jednoduše doložit počtem odkazů a citací této knihy, a to včetně citací a odkazů jejich překladů do dvou desítek jazyků. Například David Herman se zřetelně (a přiznaně) v jedné u úvodních kapitol ke kolektivnímu prestižnímu dílu *A Companion to Narrative Theory* (HERMAN 2005) nazvané „Histories of Narrative Theory (I): A Genealogy of Early Developments“ při představování stěžejních etap poetologického myšlení nechává inspirovat Doleželovou knihou a do značné míry přebírá jeho periodizaci i klasifikaci.

zjednodušené formě »historie se rovná fikci«) stala dogmatem opakovaným bez jakéhokoliv teoretického opodstatnění početným postmodernistickým sborem“ (DOLEŽEL 2002: 344–345). Z tónu závěru citace je zřejmé, že právě tento argument slouží jako výchozí bod autorových úvah, které vedou k formulaci jeho vlastního teoretického řešení ontologického rozdílu mezi fikčním a historickým narativem. Cesta k této formulaci, v níž autor analyzuje různé přístupy k otázce fikce a historie a kriticky je porovnává a usazuje do historických kontextů, je pro naše účely zvláště cenná. Podobně je tomu ve studii „Poststructuralism: A View of Charles Bridge“ (IDEM 2000, česky 2008), v níž autor primárně srovnává koncepty moderního poststrukturalistického myšlení o literatuře s formalistickými a strukturalistickými fenomény. Tato studie tak ztělesňuje jeden z nejsystémovějších a nejdetailnějších příspěvků ke kritické komparaci obou obecných přístupů, přičemž, jak napovídá název, pozornost je věnována na jedné straně primárně strukturalismu Pražské školy a na straně druhé francouzskému poststrukturalismu s akcentem na jejich lingvistické, pragmatiké a sémiotické koncepty.¹³

Obě výše zmíněné studie, kromě toho, že jsou v jistém slova smyslu extenzí *Kapitol*, jsou zároveň svého druhu mostem k jinému podstatnému segmentu autorova díla, jímž jsou literárněontologická studia obecně a soustředění se na definování rozdílu mezi fikcí a nefikcí na základě teorie fikčních světů, tedy na fikční a historické světy konkrétně.

Jakkoli se tomuto segmentu autor věnoval primárně v posledním dvacetiletí svého životního díla (spolu například s historicko-poetologickými výzkumy), jeho zájem o historii literární teorie je zřetelný i v tomto období. Tento zájem je obvykle detekovatelný v studiích věnovaných nejrozličnějším literárněteoretickým a jiným problémům, zpravidla v těch jejich částech, které autorova vlastní východiska kontextově i historicky ukotvují, ale i v pracích, které historii literárněteoretického uvažování primárně tematizují, často za účelem jeho popularizace. A podobně jako v předchozích letech směřují tyto popularizace jak do prestižních publikací mezinárodního prostoru (*Structuralism of the Prague School* [IDEM 1995]; *Prague Linguistic Circle* [IDEM 2015]), tak dovnitř českého teoretického prostředí (*Problémy historie literární teorie: Nara-*

13 Není asi zcela možné podchytit na omezeném prostoru všechny termíny, koncepty a strategie, které Doležel za svou dlouholetou teoretickou praxi porovnal s termíny a koncepty pocházejícími z ideového prostředí Pražské školy. Nicméně je myslím odborně zajímavé a čtenářsky atraktivní zmínit již jednou výše zmíněnou autorovu studii o naratologii Umberta Eka, v níž spojuje Ekův klíčový pojem čtenáře s předválečnou teoretickou tradicí Pražské školy: „Ecův pohled na čtenáře se implicitně propojuje s literární sémiotikou předválečného strukturalismu Pražské školy, v níž byl čtenář pevně spojen s výstupem literární komunikace, s recepcí díla, ale z psychofyzického individua byl přetransformován do sémiotické entity“ (DOLEŽEL 2017: 495).

tologie Jana Mukařovského [IDEM 2006]);¹⁴ některé jsou pak určeny pro prostředí obě („Jak dospět k fikčním světům“ [IDEM 2012]; *How to Reach Fictional Worlds* [IDEM 2015]). Každopádně z množství publikačních příležitostí v mnoha prestižních projektech a též z množství odkazů a citací jeho prací je zřejmé, že Lubomír Doležel je v této oblasti dodnes jednou z vůdčích osobností světové i domácí vědy.

Na počátku bylo řečeno, že historie literární teorie představuje jeden ze základních leitmotivů Doleželova odborného díla, a tato studie ztělesňuje jeden z možných pokusů o jeho stručné uchopení. Jejím cílem bylo ukázat, jak se autorův zájem o tuto oblast teoretického bádání objevuje, byť prozatím čistě epizodicky a doplňkově, už v jeho „lingvistickém období“, jak nabírá na intenzitě se silící potřebou pojmenovat zásadní etapy strukturalistického (a formalistického) myšlení v jeho „literárním období“ a konečně jak se stává plnohodnotnou oblastí jeho bádání v „teoretickém období“, v němž kritická komparativní historie teoretických konceptů představuje důležitou bázi pro tvorbu vlastních teoretických návrhů. Poslední jmenované období, které bylo nejdelší a trvalo do autorovy smrti, navíc přineslo důležitý popularizační rozměr, který směřuje jak do světového, tak do domácího kontextu, což ho činí obzvláště užitečným.

Při práci na textu byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie — <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243).

Studie vznikla v rámci grantového projektu GA ČR 23-07318S
Český strukturalismus mezi poetikou a politikou
řešeného na Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Literatura

BARTHES, Roland

2007 „Diskurz historie“; *Česká literatura* LV, č. 6, s. 815–828 [1967]

DOLEŽEL, Lubomír

1954 „Významný sovětský příspěvek k lexikografické teorii a praxi“; *Slovo a slovesnost* XV, č. 4, s. 183–185

1955a „Nástup československé marxistické jazykovědy“; *Naše řeč* XLVIII, č. 5–6, s. 165–181

1955b „Rozbor uměleckého stylu“; *Slovo a slovesnost* XVI, č. 2, s. 90–96

1957 „Nejbližší úkoly sovětské jazykovědy“; *Slovo a slovesnost* XVIII, č. 1, s. 50–53

14 Ostatně v českém prostředí máme k dispozici knihu autorových sebraných studií, která vyšla v roce 2008 pod názvem *Studie z české literatury a poetiky*, jejichž celá druhá část nazvaná „Pražská škola“ je věnována teoretickému dědictví Pražské školy.

- 1960 „Bohemistika 15 let po osvobození ČSR“; *Slovo a slovesnost* XXI, č. 2, s. 81–86
- 1961a „Komunistická strana Československa a naše jazykověda“; *Naše řeč* XLIV, č. 5–6, s. 129–133
- 1961b „Nové úkoly naší jazykovědy“; *Nová mysl* XV, s. 978–988 (s Jaromírem Běličem a Bohuslavem Havránkem)
- 1961c „Konference o marxistické jazykovědě“ [s Milošem Helclem]; *Slovo a slovesnost* XXII, č. 2, s. 86–98
- 1965 „Pražská škola a statistická teorie básnického jazyka“; *Česká literatura* XIII, č. 2, s. 101–113
- 1966 „Perspektivy strukturální analýzy literárního díla“; in Milan Jankovič, Zdeněk Pešat, Felix Vodička (edd.): *Struktura a smysl literárního díla* (Praha: Československý spisovatel), s. 70–86
- 1967 „The Prague School and the statistical theory of poetic language“; in Lubomír Doležel, Petr Sgall, Marie Těšitelová, Josef Vachek (edd.): *Prague Studies in Mathematical Linguistics* 2, s. 97–104
- 1968 „Russian and Prague School Functional Stylistics“; *Style* II, č. 2, s. 143–158
- 1971 „Toward a Structural Theory of Content in Prose Fiction“; in Seymour Chatman (ed.): *Literary Style: A Symposium* (London: Oxford University Press), s. 95–110
- 1972a „From motifs to motifs“; *Poetics* I, č. 4, s. 55–90
- 1972b „Prague School stylistics“; in Braj B. Kachru, Herbert F. W. Stahlke (edd.): *Current Trends in Stylistics* (Edmonton: Linguistic Research), s. 37–48
- 1975 „Commentary“; *New Literary History* VI, č. 2, s. 463–468
- 1976 „Narrative Modalities“; *Journal of Literary Semantics* V, č. 1, s. 5–14
- 1978a „Narrative semantics and motif theory“; *Essays in Poetics* III, s. 47–56
- 1978b „Semantics of narrative motifs“; in Wolfgang U. Dressler, Wolfgang Meid (edd.): *Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists* (Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft), s. 646–649
- 1979a „Extensional and Intensional Narrative Worlds“; *Poetics* VIII, č. 1–2, s. 193–211
- 1979b „In Defense of Structural Poetics“; *Poetics* VIII, č. 6, s. 521–530
- 1982 „The Conceptual System of the Prague School: Mukařovský a Vodička“; in Peter Steiner, Miroslav Červenka, Ronald Vroon (edd.): *The Structure of the Literary Process: Studies Dedicated to the Memory of Felix Vodička* (Amsterdam: Benjamins), s. 109–126
- 1989 „Two Narratologies: Propp and Vodička“; in Karl Eimermacher, Peter Grzybek, Georg Witte (edd.): *Issues in Slavic Literary and Cultural Theory* (Bochum: Brockmeyer), s. 13–27
- 1991 „Strukturální tematologie a sémantika možných světů: Příklad dvojníka“; *Česká literatura* IXL, č. 1, s. 1–13
- 1993 *Narativní způsoby v české literatuře* (Praha: Československý spisovatel) [1973]
- 1995 „Structuralism of the Prague School“; in Raman Selden (ed.): *The Cambridge History of Literary Criticism*, sv. 8: The Twentieth Century: From Formalism to Poststructuralism (Cambridge: Cambridge University Press), s. 33–57
- 1996 „Felix Vodička a moderní naratologie“; *Česká literatura* XLIV, č. 4, s. 229–345
- 1999a „Epistemology of the Prague School“; in Vladimír Macura, Herta Schmid (edd.): *Jan Mukařovský and the Prague School* (Potsdam/Prague: Universität/ÚČL AV ČR), s. 15–25

- 1999b „Fictional and Historical Narrative: Meeting the Postmodernist Challenge“; *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis* (Columbus: Ohio State University Press), s. 247–273
- 2000a *Kapitoly z dějin strukturální poetiky* (Brno: Host) [1990]
- 2000b „Poststructuralism: A View of Charles Bridge“; *Poetics Today* XXI, č. 4, s. 633–652
- 2002 „Fikční a historický narativ: Setkání s postmoderní výzvou“; *Česká literatura* L, č. 4, s. 341–370
- 2003 *Heterocosmica: Fikce a možné světy* (Praha: Karolinum) [1998]
- 2006 „Problémy historie literární teorie: Naratologie Jana Mukařovského“; in Ondřej Sládek (ed.): *Český strukturalismus po poststrukturalismu* (Brno: Host), s. 19–31
- 2008a *Studie z české literatury a poetiky* (Praha: Torst)
- 2008b „Pojmový systém Pražské školy“; in Lubomír Doležel: *Studie z české literatury a poetiky* (Praha: Torst), s. 119–136
- 2012 „Jak dospět k fikčním světům“; *Filosofický časopis* LX, č. 3, s. 323–335
- 2015a „How to Reach Fictional Worlds“; in Ananta Ch. Sukla (ed.): *Fiction and Art: Explorations in Contemporary Theory* (London: Bloomsbury), s. 219–227
- 2015b „Prague Linguistic Circle“; in Marina Grishakova, Silvi Salupere (edd.): *Theoretical Schools and Circles in the Twentieth-Century Humanities: Literary Theory, History, Philosophy* (New York: Taylor and Francis), s. 41–62
- 2017 „Eco’s Narratology“; in Sara G. Beardsworth, Randall E. Auxier (edd.): *The Philosophy of Umberto Eco* (Chicago: Open Court), s. 491–510

HERMAN, David

- 2005 „Histories of Narrative Theory (I): A Genealogy of Early Developments“; in James Phelan, Peter Rabinowitz (edd.): *A Companion to Narrative Theory* (Malden/Oxford/Victoria: Blackwell Publishing), s. 1–35

MUKAŘOVSKÝ, Jan

- 2002 „Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě“; in Michal Přebáň (ed.): *Z dějin českého myšlení o literatuře II: 1948–1968* (Praha: Ústav pro českou literaturu), s. 147–155 [1951]

WHITE, Hayden

- 2001 *Metahistorie*; přel. Miroslav Kotásek (Brno: Host) [1973]

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons — Uveďte původ — Neužívejte komerčně — Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní licence. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

